

СПб., 1868. – 254 с.

8. Лишко С. В. Земельне оподаткування в економічній політиці та його правове регулювання в наукових студіях економістів XVII–XIX ст. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=56029>

9. Алексеенко М. М. Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смита, Ж.-Б. Сэя, Рикардо, Сисмонди и Д.-С. Милля. / М. М. Алексеенко. – Харьков, 1870. – XXXVI – 171 с.

10. Алексеенко М. М. Действующее законодательство о прямых налогах. / М. М. Алексеенко. – СПб., 1879. – VII – 242 с.

11. Алексеенко М. М. Общая теория переложения налогов. / М. М. Алексеенко. – Харьков, 1870.

12. ПЗС. – 2-е. – т. 14. – О. 1. – СПб: Тип. П Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1840. – № 12867

13. Труды комиссии для пересмотра системы податей. – Т. III. – Ч. 1. – СПб., 1859. – С. 24.

14. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/81128

Ю.П. Присяжнюк, А.В. Новак

СЕЛЯНИ В ПОГЛЯДАХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ НАДДНІПРЯНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.: НОВІТНІ ТЕРИТОРІЇ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У контексті перспектив застосування відповідної методології досліджень українського селянства в поглядах інтелектуалів Наддніпрянщини другої половини XIX ст. простежено деякі теоретичні підходи, що набули поширення в новітній європейській історіографії.

Ключові слова: теорія історії, академічна та неконвенційна історія, селяни, інтелігенція.

The author has analyzed some theoretical methods (widely used in the new other European historiography) according to the prospects of applying the corresponding methodology of research on the Ukrainian peasantry in the views of intellectuals of Dnieper Ukraine in the second half of the 19th century.

Key words: theory of history, academic and nonconventional history, peasants, intellectuals.

Думка, до якої тепер часто повертаються провідні західні історики, не може залишати байдужими служителів Клію України: чинна теоретична історична рефлексія суттєво поступається відносно динамічному поступу теорії багатьох інших дисциплін. І наводять приклади «більш динамічних» археології, антропології, соціології, політології. Кажучи інакше, історики уже не надто влаштовують постмодерністські підходи, котрі ще нещодавно здавалися методологічно невразливими. Основний суб'єкт нинішньої порції критики – нова гуманітаристика з її швидко зростаючим потенціалом. Також інші чинники, зокрема т.зв. «травматичний досвід» історії, який виявилось важко трактувати традиційним реалістичним стилем.

Не менш чутливою лишається проблема представлення історичного знання. Відносно недавно з'явилися такі моделі презентації минулого, як діалог, фільм, писання фрагментами, комікс, інтернет-сторінки тощо. Українські історики мають не надто великий досвід подібної практики, проте вони також не повинні пасти задніх, позаяк не можуть «обійтися без вивчення конкретного дослідницького матеріалу» [1, 207].

Водночас прощання істориків із позитивізмом виявилось тривалим, болючим і не завжди переконалим. Насамперед тому, що численні спроби віднайти йому гідну альтернативу, які можна спостерігати ще з другої чверті XX ст., були не завжди вдалими. У новітній період такі інноваційні рефлексії отримали різні назви. Польські історики, що активно співпрацюють із західними колегами, окреслюють їх такими поняттями: «нестандартні моделі дослідження» (Анджей Ф. Грабський), «нова/новітня історіографія», «нестандартні засади дослідження» (Єжи Топольський), «некласична історіографія» (Войцех Вжосек), «альтернативна історія» (Ева Доманська) [1, 94]. Власне англо-американські теоретики історії найчастіше вживають назву «неконвенційна історія». Вона означає історію, яка відходить від прийнятих стандартів наукового пошуку й представлення минулого та пропонується своєрідним виходом із тієї кризи, яку переживає конвенційна (тобто академічна, що дотримується усталених правил) історіографія.

У новітній історіографії не втрачає свого пріоритету міждисциплінарний підхід. Перспективним видається співпраця передусім із деантропоцентричними гуманітарними науками (біогуманітаристикою, екологічною гуманітаристикою тощо). Такою ж мірою зберігається тенденція практикування тепер широко знаної мультидисциплінарної рефлексії над минулим. Усе це тісно пов'язано з відомим вектором «людноцентризму», котрий відтепер набуває дещо модифікованого значення – акценти, зокрема, зміщуються в площину «спільності, учасницької демократії та видової солідарності» [1, 7]. Це змінює ракурс практичних, по суті мікроісторичних студій на «сповнений конфліктів і дилем способів життя в малих громадах, де важливими є ідеї спільноти, дружби, гостинності, міжлюдських зв'язків, неортодоксальної віри та справедливості...» [1, 7–8].

Мета розвідки – прояснити мотиви використання переваг неконвенційної історії при дослідженні поглядів українських інтелектуалів Наддніпрянщини другої половини XIX ст. на селян (народ). При цьому зважаємо на те засадничче положення, що прикінцеве місце неконвенційної історії знаходиться не на маргінесах сучасної історіографії, а власне в ній.

Зазвичай історик уявляє людину в контексті суспільних явищ та еволюційних процесів, що так чи інакше охоплюють усі сфери її життєбуття. Тобто будь-яка історична особа – від політика до підданого/громадянина, від аристократа до простолюдина – завжди має тлумачитися у зв'язках із іншими людьми. У системі залежності та взаємодії, у котрих вона існувала й діяла. При цьому буває надто складно виявляти межі перетікання міркувань, симпатій, ідеологічних поглядів, інтересів. Отак свого часу М. Драгоманов, коли дізнався про просвітницьку діяльність молодих галичан, що поширювалася на простий люд, у листі до Мелітона Бучинського писав: «Я бь осмѣлился дати совѣти: старатись, щобъ у кожній громаді завести бібліотеку, въ котрій бы были якъ можно повнѣйше зібрані твори нашої... словесности» [2, 11]. На запитання Бучинського про «волю селян» М. Драгоманов фактично подав лише аналіз іменних указів 1861–1863 рр. та зупинився на передумовах реформ, проте про народ, власне селян, розмови взагалі уникнув. Принагідно дорікнув еліті: «Горе...

наше, що по парламентах сидять представителі не землі і народу, а панів та купців!..» [2, 29].

Варто уточнити сутність того перманентного стану академічного історіописання, яке прийнято називати кризою конвенційної історії. Конкретно мова йде про визнання певної епістемологічної неефективності культу факту, вимог об'єктивності, принципу причинності й прагнення істини. «Застарілими» визнаються також представлення минулого «писаним текстом» та стиль «романтичної прози роману XIX століття» [1, 95]. Відповідно альтернативою такого історіописання виступають суб'єктивізм, нехтування причинно-наслідкових зв'язків та істини, варіативність у способах представлення та засобах передавання інформації. Причому емоції, емпатії (співпереживання) та широті, які тепер отримують прописку в методології, претендують на помітно широкій діапазон ролей. Зокрема, й на певну форму репрезентативності автора дослідження в пропонованих ним інтерпретаційних межах.

Визнано, що неконвенційна історія легітимізує та підтримує рухи колоніальних народів, національних меншин, дискредитованих соціальних верств. У цьому випадку «меншинами» можна вважати селянські маси пореформеної доби, українських інтелектуалів другої половини XIX ст. Почасті й самих істориків, які продукували «нестандартні рефлексії над минулим» [1, 103]. Їхній емоційний підхід не був позбавлений політичної взаємозалежності, проте в тих умовах він постає як історично справедливий на тлі наративів, що їх створювали представники «великої історії». Так, торкаючись у «Споминах...» життя мешканців передмістя Канева, О. Барвінський симпатизував їм таким чином: «Тут сидять Канівські передміщани... Хати їх гарні, високі, з великими вікнами, на перший погляд видно, що тут живуть люди заможніші та з більшою вигодою» [3, 289].

Продуктивними видаються апеляції до ідеалу суспільної широті. Запропонований свого часу великим французом Ж.Ж. Руссо, він на часі може послугувати українській історіографії. Проблема лише в тому, якою мірою українські служителі Кліо спроможні відчувати себе в статусі творців проти-історії. Яку користь, приміром, отримують, коли збагнуть і осмислять фрагмент Щоденника О. Кониського, датований 10 січня 1884 р.: «Познаймо, що народ наш занівечений темнотою, так наче вікова цілина бурьяном. Отже орімо ниву... Нашою заслугою буде вже й те, коли ми хоч одну борозну проведемо на віковичній цілині..., і бережно засіємо її... шляхом освіти» [4].

Одна з кращих дефініцій широті належить британцю Бернарду Вільямзу й «полягає у впевненості, що твердження певної людини відображають те, у що ця людина дійсно вірить» [1, 104]. Як це, схоже, було в того ж Кониського, який наприкінці 1889 р. писав: «Природніх недостатків людей не викорнить ніяка політична форма! Треба перемінити корінь... Доки не переміниться характер і моральні погляди громадян, доти не переміниться і добробут громади» [4]. Зрозуміло, що для прояснення цього випадку (дослідницького матеріалу) потрібен «аналітичний розмах», який покликаний генерувати інтерпретаційні поняття, і вже в такий спосіб наближатися до «будівництва великої теорії» [1, 207].

За аналогією зі ширістю, яка переймає на себе принцип істини академічної історії, маємо нагоду

залучати до аналізу такі «ціннісні підстави» (що претендують на елементи нової епістемології), як байдужість, злість, заздрість, страх, досвід, можливо, снобізм тощо [5]. Не потрібно тільки забувати: будь-яка правда має ґрунтуватися на фактах, раціональних трактуваннях, а не на кон'юнктурній вірності ідентичностям, носієм котрих виступає сам дослідник. Тут повчально прислухатися до наступної «щирості» О. Кониського: «Я запевнився, що українському народові найпотрібніше вибратись на світ з тієї темряви, в яку його запроваджено... Найлегше, найшвидше дати народові освіту – його рідною мовою. ...Нема другої путі до загального добра, як освіта народа і разом з нею моральне виховання... Йти цією стежкою – і значить бути українофілом» [4]. Спираючись на енциклопедичне знання цих феноменів (народ, освіта, українофілість), отримуємо можливість відкривати/творити їхні універсальні сутності, уникаючи ризиків фрагментарності.

Беремо до уваги, що в пореформений період, у протистоянні національних народів – українського й російського – творилися емоції та пам'ять, які є підстави називати «переможеними» й «переможними». Про зв'язок між ними Кшиштоф Пом'ян пише: «Коли пам'ять переможців стає урядовою історією, пам'ять переможених конститується як ревізійська історія» [6, 194]. Утім, обидві є авторитарними і до них обох альтернативно виступає критична історія (контр-історія), що також не позбавлена властивості переймати «позицію захисту певної ідентичності» [1, 99]. У нашому випадку ситуація є більше проясненою, позаяк селянство та інтелігенція Наддніпрянщини другої половини XIX ст. ментально майже не різняться від історика-дослідника початку ХХІ ст. Продемонструємо це на прикладі поширеного (пост)колоніального дискурсу. Авторство належить москвофілу Пилипу Свистуну (1912 р.): «Що есть украинизм, що есть русскость? – то редко кто из нашей интеллигенции понимает, для нашего же простонародия оно есть прямо чьм-то неугадаемымь, необьяснимымь. Часто случается, что приожане обращаются кь своимь отцамь духовнымь сь запросомь: що есть «украинцы», а що «кацапы»? Если священникомь есть старорусинь, то обыкновенно дасть такое пояснение: «кацапы» или старорусины есть такие русины, що держаться крьпко своей церкви...; украинцы же отстапуют от русской церкви, пренебрегають старымь письмомь и языкомь церкви и хотять вмьсть сь полякомь розбити Россию, щобы на ея розвалинах построити Польшу, в составь которой вошла-бы также Украина. Если священникомь есть украинець, то говорить: «Кацапы» то «зрадники», беруть рубли, тягнуть кь Москвь... и хотять москалю запродати свой народь, «украинцы» же стоять за «родну» мову, за «самостойность руського народа»...» [7, 3–4]. Зрештою йдеться про таке дослідження середовищ (які «різні актори вносять до мережі, творячи власні цілості»), коли ґрунтовний аналіз окремих випадків має завершуватися творенням нових понять, гіпотез, теорій.

Як справедливо зазначає Е. Доманська, неконвенційна історія отримує шанс на успіх у разі, коли вона апелює не стільки до нових фактів (хоче це завдання аж ніяк не знімається з порядку денного), як до виразно «заідеологізованої теорії», котра перебуває

у стані стагнації, «йде за фактами» [1, 159]. Водночас неконвенційна історія небезпечна для системи традиційного історіописання передусім тим, що спирається на креативних істориків, спроможних до незаангажованих абстрактних розмислів. Таких, що володіють основами теоретичного мислення, підготовлені до того, аби самому продукувати теоретичну історію, що врешті-решт дає перспективи не обмежувати «нормативні моделі науки» сферою науки, а послуговатися «ширшими культурними контекстами» [1, 100].

Отже, досвід останніх десятиліть засвідчує, що жодна з авангардних тенденцій історіописання надовго не прописується в практиці провідних вчених. Більше того, так чи інакше, але чи не всі інноваційні підходи осмислення та тлумачення минувшини долають певну еволюцію й надалі демонструють властивість поповнювати арсенал академічної історії. Аномальна («єретична») історія є лише своєрідним повстанським напрямком класичної історії, яка, попри відомий консерватизм, демонструє живучість. Утім, вона дає перспективу оригінальних тлумачень. Із огляду на запропоновану в цій розвідці тематику досліджень важливим є орієнтир на ключову роль автора-суб'єкта, котрий говорить від імені спільноти, так чи інакше належачи до неї. Опріч іншого, думка, що селянство завжди залишатиметься до певних меж «таємничим» для дослідників, бо вони вимушено споглядають його історію очима людей іншої культури, вже не виглядає настільки приреченою.

1. Доманська Е. *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле* / Ева Доманська ; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна ; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.

2. Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським 1871–1877 рр. / Упор. М. Павлик. – Л., 1910. – 353 с.

3. Барвінський О. *Спомини з мого життя* / Олександр Барвінський. – Л., 1913. – Ч. 2. – 406 с.

4. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 108 (Омельян Огоновський). – Спр. 136. О. Кониський. *Думки і помітки*.

5. Докладніше див. праці Пітера та Кароль Стернс: Peter N. Stearns. *Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards* / Peter N. Stearns, Carol Z. Stearns // *The American Historical Review*. – Vol. 90. – No. 4. – October 1985. – 813 p. та ін.

6. Pomian K. *Historia urzkdowa, historia rewizjonistyczna, historia krytyczna, w teorii, Historia* / Krzysztof Pomian // *Nauka wobec pamieci*. – Lublin : WUMC-S, 2006. – 240 s.

7. Свистун Ф. *Що то єсть – українофільство? Его історія у теперішній характеристика* / Филип Свистун. – Л. : Тип-я Ставропільського ун-та, 1912. – 136 с.

О.3. Силка

СУЧАСНА РОСІЙСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ГРОМАДСЬКИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано наукові праці сучасних російських дослідників, у яких висвітлено питання виникнення, функціонування та результатів діяльності сільськогосподарських товариств Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: сільськогосподарське товариство, громадська організація, громадська статутна ініціатива.

The article presents an overview of some articles of modern Russian researchers, which covers issues of emergence, functioning and performance of the Russian Empire' agricultural societies during the late XIX – early XX century.

Key words: agricultural society, social society, public charter initiative

Історіографія статутних громадських сільськогосподарських товариств (далі – СГТ) почала формуватися у період фіксації перших результатів їхньої діяльності, тобто з кінця ХІХ – на початку ХХ ст. До 20-х рр. ХХ ст. було опубліковано значну кількість робіт з історії СГТ, важливість яких полягає у концентрації ними чималої кількості фактичного матеріалу. У радянський період громадські організації Російської імперії, зокрема СГТ, досліджувалися лише з позиції класово-партійного підходу, що спотворювало історичну дійсність і призводило до хибності отриманих висновків. Сучасна російська історіографія, відгукуючись на зміни попередніх історіографічних конструкцій, звертає увагу на систему СГТ у двох площинах: як складову кооперативного руху та як презентаційний елемент формування в Російській імперії на межі ХІХ–ХХ ст. елементів громадянського суспільства й правової держави.

В Україні з кінця ХІХ ст. відбувалися процеси виникнення й розгортання мережі статутних громадських об'єднань, діяльність яких відбувалася не лише в межах губернських та повітових центрів, а й на волосному та сільському рівнях. Найбільш чисельно серед останніх були представлені саме СГТ. Під поняттям «сільськогосподарське товариство» ми розуміємо громадську організацію агрономічно-просвітницького характеру, яка була зареєстрована відповідно до чинного законодавства в державних органах, діяла на підставі затвердженого «Статуту» і визначала метою своєї діяльності розвиток та удосконалення сільського господарства в окреслених територіальних межах.

Оскільки прояви сільської громадської статутної ініціативи у зазначений вище хронологічний період зафіксовані по всій території Російської імперії, вважаємо за необхідне висвітлити ключові положення, які містяться у роботах сучасних російських дослідників та характеризують їхні наукові погляди на місце і роль СГТ, що і є метою статті.

У сучасному російському історіографічному просторі спостерігаються дві тенденції вивчення історії статутних громадських організацій, які діяли в сільському господарстві: перша – дослідження СГТ як частини мережі громадських об'єднань відповідної губернії, краю, області (О. Соболева, А. Хаченьян, Н. Кабитова, А. Добриніна, О. Любушкіна, О. Добрава та ін.); друга – зосередження наукового погляду на особливостях тільки СГТ як типу громадської організації у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці (Т. Сидоренко, О. Бридня, В. Свиридов, В. Хоріна та ін.). Мотивація такої спрямованості очевидна і виправдана – з'являється можливість проведення ґрунтовного аналізу еволюції місцевих СГТ, з'ясування особливостей їхнього функціонування, а головне – поява точніших оціночних суджень щодо їхньої ролі у зміні рівнів господарського та громадського життя.

Наголосимо, що ми звертаємо увагу на два аспекти, які є додатковими чинниками, що свідчать на користь дослідження СГТ як складової сільського